

„TÖRTÉNETI MUNKÁKAT RENDSZERESEN OLVASS!” (HERZEN)

Kaló Ferenc

Az oktatási kormányzat által a közoktatás különböző szintjein elrendelt felmérések, a nemzetközi összehasonlítást mutató PISA összefoglaló jelentés (2006), az olvasáskutatók, könyvterjesztők által végzett közvélemény-kutatások egy nagyon figyelemreméltó, elgondolkodtató (ugyanakkor már ezen írás elején nyomatékosan alá kell húznunk, hogy azonnali cselekvésre késztető!) tendenciát mutatnak: egyre kevesebben, egyre kevesebbet olvasunk Magyarországon – diákok, felnőttek egyaránt.

Az utóbbi években mind többször olvashatunk az írott sajtóban, hallhatunk a rádióban, a televízióban a fenti tényről; gyakorló pedagógusok körében pedig szinte napi beszédtema. A tanulók (sajnálattal, sőt megdöbbenéssel vehetjük tudomásul, hogy nem csupán az alsó tagozatos gyerekekről van szó!) gyengén teljesítenek a szövegértés, az értő olvasás terén. Az olvasott szöveg hiányos felfogása, megnemértése pedig befolyásolja az előrehaladást tanulmányaikban, hátrányosan érinti a felsőoktatási intézményekbe lépést, távlatilag a magasabb iskolai végzettséget, így csökkenti a munkábaállás, a munkavállalás esélyeit.

A kétséget kizáróan tényeken nyugvó probléma okait, a megoldás lehetőségeit avatott szakemberek (társadalomkutatók, pedagógusok, pszichológusok, olvasáskutatók) keresik. Minden bizonnyal komoly szerepet tulajdoníthatunk a felgyorsult, globalizálódó világunknak, az egyre sokasodó, más úton-módon történő információszerzésnek, az egyes társadalmi csoportok szociális viszonyainak, a családok életkörülményeinek, a szülőknek, éppúgy, mint az iskolának, a pedagógusnak. Az iskolát, a pedagógust – a nem minden esetben jó értelemben vett – teljesítményorientáltság vezérli, nyomasztja, aminek egyenes következménye a lehető legrövidebb idő alatt az olvasás (technikai értelemben vett!) elsajátítása.

Ez talán még érthető, magyarázható. Az azonban már aligha – de sajnos helylyel-közzel ilyen információk is napvilágot látnak –, hogy az úgynevezett kötelező olvasmányok egyikét-másikát az adott műből készült film alapján „dolgozzák fel” az irodalom órán, sőt maga a tanár adja tippként a tanulóknak, hogy a rövidített, kivonatolt változatot is elegendő elolvasniuk. Ily módon a legfontosabb, a könyvek megszerettetése, az olvasás örömeinek megélése szenved csorbát, szorul háttérbe.

A fent leírtak hallatán, olvasva az egyáltalán nem alaptalanul kongatott vészharanghíreket az olvasási (helyesebben nem olvasási!) szokásokról, két dolog jutott eszembe.

Az egyik A. I. Herzen gyermekeihez írott levelei, ezen levelek újraolvasása.

Herzenről bizton állíthatjuk: nagy idők nagy tanúja volt. 1812. március 12-én, azaz néhány hónappal Napóleon Moszkvába történő bevonulása előtt született egy előkelő orosz nemes, I. A. Jakovlev és a német származású Luise Haag gyermekeként. Herzen néven lett ismertté, amely a német Herz (szív) szóból ered. Kamasz fejjel élte meg az 1825-ös dekabrista felkelést, ennek következményeit. Kiváló nevelők, házitanítók (orosz és külföldi származásúak) tanították, már gyermekkorában megtanult oroszul, németül, franciául. Oroszország legregibb, leghíresebb egyetemén, a moszkvain, fizika–matematika szakon végzett, de igazából mindig is a filozófia és az irodalom iránt érdeklődött.

A francia utópikus szocialista tanok olvasása, terjesztése miatt a cári rendszer – alig egyetemi tanulmányai befejezése után – száműzte Moszkvától távoli városokba (Vjatka, Vlagyimir). Visszatérte után meghatározó szerepet játszott az 1830-as, 40-es évek eszmei vitájában (szlavofilek, nyugatosok). 1847-től emigrációban élt: szemlélője volt az 1847 végi, 1848 eleji itáliai eseményeknek, tanúja volt az 1848-as párizsi forradalomnak, a bukásnak, a véres leszámolásnak június 23–26-án.

Az 1851. december 2-i államcsínyt követően Londonba költözött, ahol létrehozta a cenzúramentes, szabad orosz sajtót (*Sarkcsillag*, *Harang*). Londonban jelentős szerepet töltött be az orosz és más népek – köztük a magyar emigráció – életében, baráti kapcsolatokat ápolt ezen emigráció képviselőivel (Mazzini, Garibaldi, Kossuth, Pulszky Ferenc, Worcell, Victor Hugo stb.), az *Emlékek és elmélkedések* c. memoárjában valamennyiükről szép portrét rajzolt.

A másik emlék egy negyedszázadnál is korábbi, rádióban hallott beszélgetés Keresztury Dezső professzorral.

Keresztury Dezső (1904–1996) író, irodalomtörténész, műfordító, az Eötvös Kollégium tanára, majd igazgatója, 1945–1947 között vallás- és közoktatásügyi miniszter, folyóirat irodalmi, kulturális rovatának szerkesztője, az MTA főkönyvtárosa volt (és tovább sorolhatnánk a közéletben, a hazai irodalmi életben vállalt szerepét).

Máig visszacsengenek fülemben (az akkor elhangzott és feljegyzett) bölcs szavai: „A könyv az ember egyik legfontosabb találmánya, múltak őrzője, jövődök nevelője, a művelődés folytonosságának fönntartója... Egész életem könyvek társaságában, igézetében folyt le. A jövőt sem tudom elképzelni könyvek nélkül,... olvasás nélkül nem tudnék élni: szükségem van rá, mint a vízre, a levegőre.”

Két távoli világ és ember – leküzdve az idő- és tér szabta korlátokat – közel került hozzám, találkozott. Különösnek tűnhet, de rokonlelkeknek érzem őket.

A 19. század orosz forradalmi demokrata gondolkodóját, íróját, publicistáját, aki nem csupán a korabeli orosz, sőt európai társadalmi gondolkodásra, de sok vonatkozásban az utókorra is rendkívül nagy hatást gyakorolt és a 20. század magyar irodalmi élet, közélet kiemelkedő egyéniségét közel hozta bennem az olvasás semmivel nem pótolható élményének hangsúlyozása, a könyvek határtalan tisztelete, szeretete.

Az olvasás fontosságáról, örömről, a könyvek jellem- és emberformáló szerepéről általuk mondottak, írottak máig aktuálisak, napjainkra is szóló üzenetet hordoznak, örökérvényű igazságtartalommal bírnak.

Elvitathatatlan, megcáfolhatatlan tény és tapasztalat, hogy a könyvek, az olvasás megszerettetése a gyermekkorban kezdődik.

Így volt ez Herzen esetében is. Az előkelő nemesi családban született gyermek édesanyja jóvoltából, nevelői és a tudományok iránt érdeklődő apa gazdag könyvtára révén korán kapcsolatba került a könyvekkel. Kezdetben – mint a gyerekek általában – válogatás nélkül olvasott. Orosz gyermekmesék, La Fontaine meséi, útleírások, színházi műsorok, francia regények tarkították olvasmányai palettáját. Ezek sorából kiemelkedik az első igazán mély élményt adó mű, Beaumarchais: *Figaro házassága*. De gyermekora, serdülőkora kedvelt írója volt Schiller is, aki egész életén át elkísérte, akihez életének bensőséges, válság óráiban bizalommal, megnyugvással fordulhatott.

A Schiller-hősök tisztelete fűzte össze életre szóló barátsággal az ifjú Herzent és a kor jeles költőjét, Ny. P. Ogarjovot. E hősök szabadságeszménye, harcuk az elnyomottakért, az igazságtalanság ellen nemcsak mély nyomokat hagytak lelkükben, de egyúttal eszményképek is lettek számukra.

A *Haramiák* társadalom ellen lázadó, saját szabadságáért is küzdő Karl Moor-ja, a zsarnokság ellen teljes szenvedéllyel kiálló, másokat is lángra gyújtó Posa márki (*Don Carlos*), a népéért életét áldozó Jeanne d'Arc, a nemzeti függetlenség harcosa, Tell Vilmos olyan példaképek voltak Herzen előtt, akiket az orosz viszonyokra vonatkoztatva is érdemes és dicső követni, még akkor is, ha a harc vége a börtön, a szibériai száműzetés.

Ifjúkori nézeteit, nyugodt szívvel leírhatjuk, forradalmi nézeteit – a fentiekén túlmenően – Voltaire, Diderot, Rousseau, Goethe, Shakespeare, s természetesen a jelentős orosz írók, költők – élükön a dekabrista Rilejev és a sokszor megcsodált, rajongásig tisztelt és szeretett Puskin – formálták.

Említést érdemel, s – úgy vélem – a gyerekekben is tudatosítandó az a herzeni gyakorlat is, hogy sokszor újra- és újraolvasta a jelentős műveket, s mert ő maga is változott, változtak a körülmények, az őt körülvevő világ is, mindig talált bennük újat, éppen neki vagy barátainak, harcostársainak szólót. Így volt ez Beaumarchais említett művénél (mintegy tízszer olvasta), vagy Shakespeare, Victor Hugo, George Sand esetében, nem is szólva az orosz irodalom olyan nagyságairól, mint Puskin, Lermontov, Gogol, Turgenyev stb.

Mivel a jellem formálásában, a világról alkotott kép alakításában, az etikai, esztétikai nézetek fejlesztésében az olvasás, a könyvek Herzen szerint rendkívüli jelentőséggel bírnak, nagy gondot fordított gyermekei ez irányú nevelésére is. Irányította, ellenőrizte olvasásukat, jegyzéket állított össze számukra az elolvasandó művekről, gyakran maga olvasott fel nekik orosz klasszikusok remekműveiből.

A későbbiekben is – gyermekeihez írt levelei bizonyítják – állandó érdeklődést tanúsított olvasmányaik iránt, felhívta figyelmüket egy-egy jónak tartott könyvre, mindenekelőtt a klasszikusok rendszeres olvasására.

Az 1858. szeptember 29-én Szása fiához írt levél napjainkban is aktuális mondandót tartalmaz. A természettudományok iránt érdeklődő fiút figyelmeztette az egyoldalú képzettség hátrányaira, óva intette a sajnos napjainkban is élő veszélyként jelentkező szakbarbárságtól. Javasolta neki, hogy foglalkozzon a filozófia kérdéseivel is, s legfőképp olvasson: „...ne felejtsd el, hogy a sokoldalú műveltség legnagyobb fegyvere – az olvasás. Nem árt megismernedni az antik világgal sem – nem csupán a tankönyvekből. Olvasd Homéroszt, Szophoklész... Történeti munkákat rendszeresen olvass!”¹

Talán még egyértelműbb, még világosabb az olvasás fontosságának hangsúlyozása az 1859. június 22-én írt levélben. Ugyancsak fiának írta: „...olvasás nélkül nincs igazi műveltség, nincs és nem is lehet sem ízlés, sem jó stílus, sem széleskörű szakértelem; Goethe és Shakespeare felér egy teljes egyetemmel. Olvasással az ember évszázadokat él át, nem úgy mint a tudományban, ahol az utolsó, letisztult eredményt kapja, hanem útitársként, együtt haladva, időnként le-letérve az útról.

Az újságok és folyóiratok olvasása is nagyon fontos, de én a könyvekről beszélek,... melyek nélkül az ember nem lehet teljes, egész.”²

A lányaihoz írt leveleiből is hozhatunk példát, ahol hasonló gondolatokat fogalmazott meg a maradandó, minden időnek szóló könyvek olvasásának fontosságáról, az Iliász, az Odisszea, Shakespeare, Goethe, Dante – hosszan sorolhatnánk a műveket és a neveket – elengedhetetlen ismeretéről.³

Olvasmányélményein, gyermekeinek ilyen irányú nevelésén túlmenően figyelmet érdemel az is, hogy Herzen – sokirányú, széleskörű irodalmi, publicisztikai, politikai tevékenysége mellett – a gyermekirodalomnak is szentelt írást.

A gyermekirodalommal kapcsolatban megfogalmazott elvárásait, nézeteit George Sand: *Histoire du véritable Gribouille* c. művéhez írt Előszóban fejtette ki Herzen. (A könyv megjelenésére 1860-ban a Szabad orosz nyomda kiadásá-

¹ A. I. Herzen: *Szobranyije szocsinyenij v tridcatyi tomah*, Moszkva, 1954–65, T. XXVI, sztr. 211. (A továbbiakban *Szobr. szocs.*, a római szám a kötetet, az arab szám az oldalt jelzi.)

² *Szobr. szocs.* XXVI, 276.

³ *Szobr. szocs.* XXVII, 349.

ban *Gribouille kalandjai* címmel került sor Londonban, 1861-en Moszkvában is kiadták Herzen Előszava nélkül, 1899-ben a szóban forgó Előszóval is.)

George Sand (Lucile-Aurore Dupin, 1804–1876) francia író nő korának igen népszerű, ugyanakkor ellentmondásos alakja volt. Életvitelével, öltözködésével (férfiruhát viselt, pipázott) viharos szerelmeivel (Musset, Chopin) gyakran keltett megbotránkozást.

Romantikus regényeiben (*Spiridon, Consuelo, Valentina, Lélia* stb.) a női egyenjogúság, a társadalmi korlátok, az előítéletek elleni harc szószólója.

Az említett gyermekkönyvet 1850-ben írta George Sand, amit Herzen hamarosan olvashatott, mert az 1851. június 12-én Párizsban Szása fiához írt levelében a gyermekhőst példaként állította gyermeke elé, olyan hőst látva benne, aki őszinte, akinek igazságszeretete követendő, aki képes másokért tenni, a legdrágábbat, életét is kész feláldozni.⁴

Később, a *Renaissance par J. Michelet* c. írásában (1855) a mű szokványostól eltérő voltát, végkifejletét húzta alá: „A regényekben és elbeszélésekben – ugyanúgy, mint a bírósági hivatalban – megbüntetik a bűnöst, a jó győzedelmeskedik; ha másként van, a regény sérti az olvasó erkölcsi érzését. George Sand elvetette ezt a hazug, hamis megszokást... A *Gribouille* c. nagyszerű meséje úgy végződik, hogy Gribouille elpusztul a tűzben és senki nem menti meg csupán azért, hogy kitüntetés adhassanak neki odaadó viselkedéséért.”⁵

A mű méltatása, megoldásának újszerűsége Herzen tolla alatt a kapitalista társadalom moráljának éles bírálatává nőtt. A gyermekhős fölötté áll e hazug morálnak, melynek normái szerint a kötelességteljesítés nem belső igényből, mély meggyőződésből, őszinteségből, hanem külső, formális és felszínes tényezőkből (jutalom, kitüntetés vagy büntetés), kényszerből fakad.

Igazán jó gyermekkönyvet nem könnyű írni, hiszen annak elsődleges feladata az érdeklődés felkeltése az olvasás iránt, a szórakoztatva nevelés. Csak így érhető el, hogy a gyerekek eljussanak a „komolyabb” könyvekhez. A gyermekek számára írt könyvek róluk szóljanak, érzelmileg is közel álljanak hozzájuk, életkoruk szintjén nekik beszéljenek. Ezekben legyen erkölcsi tanítás, de az ő nyelvükön, szellemi fejlettségi szintjükön; s ez ne mesterkéltségre, erőszakra, s főként ne hamis morált hirdető legyen.

Herzen úgy látta, hogy e nehéz feladat igazi megoldása csak igen kevés írónak sikerült. Ennek oka szerinte az, hogy „A gyerekek szeretik a meséket. De a mesék vagy az értelmetlenségig ostobák, vagy unalmasak. Az előbbieken mindent feláldoznak az írók a fantasztikum kedvéért. Az utóbbiakban, pedig mindent megöl az erőltetett, banális és egyáltalán nem helyénvaló erkölcsi tanulság. Csupán egy könyv kivételével – a *Robinson*; éppen ezért olvassák a gyerekek!”⁶

⁴ *Szobr. szocs.* XXIV, 178.

⁵ *Szobr. szocs.* XII, 279–280.

⁶ *Szobr. szocs.* XIV, 356.

A továbbiakban George Sand művét is e kevés jó gyermekkönyv közé sorolta, melynek hőse „...Frissességet és tisztaságot áraszt...”, aki úgy jelenik meg olvasói előtt, mint „... önzetlen, odaadó, szeretetet árasztó, de éppen ezért állandóan üldözött természet...”, akit még „...szülei is bolondnak tartanak, mert nem csaló és nem tolvaj.”

Végeredményben az író eleget tett az elvárásnak, miszerint „felemelőbbet az erkölcsi tanulságnál nem lehet propagálni a gyerekeknek”, s ezt úgy tudta megoldani, hogy az erkölcsi tanulságot „a gyermeki poézis teljes bájába öltöztette”. Így a gyerekek élvezettel olvassák e könyvet, „...lelkeseznek Gribouille-ért, szeretik e kis csudabogarat... szenvedélyes együttérzéssel kísérik. Miután elolvasták, újra nekilátnak... Ronggyá olvassák, – ami a gyermekkönyv sikerének fokmérője, csúcspontja”.⁷

Mindezen gondolatok felidézését azért tartom helyénvalónak, mert – amint korábban is említettem – napjainkra érvényes, nekünk is szóló mondandót érzek bennük. Herzen példája, a máig ható eszmefuttatások arra serkenthetnek – kell is, hogy serkentsenek – szülőket, pedagógusokat, az oktatás, a közművelődés bármely szintjén, területén tevékenykedőket, hogy tegyenek, még többet tegyenek a könyv szeretetére való szoktatás, nevelés, az érdeklődés felkeltése, a gyerekek, felnőttek olvasási igényeinek kielégítése érdekében.

Korunkban, való igaz, könnyebb, kényelmesebb úton-módon is kaphatnak gyermekeink lényeges információkat, maradandó élményeket – gondoljunk csak a rádió, a televízió, a film, a számítógép természetesen nem lebecsülendő, de voltaképpen mégis másféle nevelő, oktató, ízlésformáló, szórakoztató szerepére.

A média, a számítógép-használat olvasási szokásokra gyakorolt hatása a szakemberek körében napjainkban is vitatott. Egy-egy ilyen úton-módon szerzett élmény a könyvek megszerettetése felé is terelheti gyermekeinket, ugyanakkor az egyszerűbb, vonzóbb információhoz jutás negatívan is hathat.

A felnőttek, szülők felügyelete nélkül, egyedül sokat számítógépező, tévéző gyerekhez – életkori sajátosságaiból adódóan – feldolgozhatatlan vagy helytelenül, rosszul feldolgozott információk juthatnak el, amelyek károsan hatnak érzelmi életének fejlődésre, jellemének alakulására. Ez esetben már igen komolyan felvetődik a környezet, a szülők felelőssége.

Rohanó világunkban, a rideg valóságot tekintve bizonyára nem találunk osztatlan egyetértésre, mégis idekíváncsoznak az olvasáskutató mondatai: „...az a szülő, pedagógus, aki nem szereteti meg a gyerekekkel az olvasást, olyan bűnt követ el, mintha betiltaná az álmokat és a szerelmet. Álom nélkül, pedig az ember elpusztulna, ezt kísérletek igazolják. Az álmok felszabadítóak, szorongásoldók. A szerelem, pedig a saját korlátozott létünkéből való kilépés esélyét adja meg. És mindezt együtt megadja az olvasás: a naponkénti léleképítés morzsáját kínálja fel. Hogy az ember ne kövesse el ugyanazokat a hibákat, ne lépjen

⁷ *Szobr. szocs.* XIV, 357.

ugyanabba a csapdába – ebben többek között a mesék, a történetek által felkínált tükör segít...

Az az édesanya, aki nem ringatással, mondókával, énekkel oldja a gyerek apró görcseit, az nagyot hibázik. A gondozás mellett a szavak melegét, a szavak varázsát is nyújtani kell feléjük. Akinek ezt adják, az maga is hamar mesélni kezd, kitalál történeteket. És később kíváncsi lesz, olvasni fog.”⁸

Úgy gondolom tehát: semmiképpen nem szabad, hogy a könnyebben elérhető, mégis alapvetően más, nem mindig alaptalanul hangoztatott passzívabb befogadást igénylő formák háttérbe szorítsák gyermekeinknél, tanulóinknál az olvasást, a könyvet, ami Keresztury Dezső fent említett szavaival „...az ember egyik legfontosabb találmánya, múltak őrzője, jövődők nevelője, a művelődés folytonosságának fönntartója.”

⁸ Az olvasás a boldogság tapasztalása. Balázs Éva interjúja Dr. Nagy Attila olvasáskutatóval. Metro, 2006. szeptember 22. 5.